

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2023.4.11>

ТЕОРЕТИЧНИЙ РОЗГЛЯД СТАВЛЕННЯ ОСІБ ДО ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Яблонський Андрій Іванович,

доктор психологічних наук,

професор кафедри психології

Навчально-наукового медичного інституту

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

<https://orcid.org/0000-0001-9928-0978>**Кузьміна Марія Олегівна,**

бакалавр психології, студентка VI курсу

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

<https://orcid.org/0009-0006-7458-2025>

Ця стаття присвячена поглибленому дослідженню поняття життєвої перспективи та життєвого шляху, з особливим акцентом на психологічних основах, структурних компонентах та механізмах формування і розвитку. Дослідження заглиблюється в широкий аналіз існуючої наукової літератури, створюючи міцну теоретичну базу, яка висвітлює складний взаємозв'язок між умовами воєнного часу та життєвими перспективами. Невід'ємним аспектом дослідження є аналіз психологічного ставлення людей до життєвих перспектив у воєнний час. Завдяки цьому огляду виявлено прогалини в сучасних наукових знаннях, що сприятиме більш глибокому вивченню даної теми в майбутньому.

Визначено, що життєвий шлях відображає індивідуальну та соціальну історію людини. Кожен етап життя пов'язаний з певними історичними та культурними подіями, які вплинули на формування та розвиток суспільства. Таким чином, дослідження життєвого шляху може допомогти зрозуміти поведінку та ставлення людини до життя, а також відтворити історію певного періоду.

Далі в статті обговорюються різні концептуальні ідеї та підходи, що висвітлюють еволюцію наукової думки про психологічну структуру життєвого шляху. Огляд літератури не лише слугує основою для дослідження, але й підкреслює динамічний розвиток наукової думки на цю тему. Він висвітлює мінливі дослідницькі підходи, підкреслюючи необхідність цілісного розуміння формування ставлення людини до власної життєвої перспективи.

На додаток до теоретичного підґрунтя, у статті ретельно проаналізовано емпіричні дані вітчизняних дослідників, які дають реальне уявлення про психологічні наслідки війни для окремих людей. Спираючись на дослідження вітчизняних науковців, у статті з'ясовується, як умови війни можуть формувати особливі погляди на життя, впливаючи на сприйняття та очікування людей щодо майбутнього. Теоретичні висновки, отримані в результаті цього аналізу, можуть забезпечити цілісне розуміння складного взаємозв'язку між досвідом воєнного часу та психологічною динамікою життєвого шляху.

Заглиблюючись у специфіку українського контексту, дослідження визнає унікальні особливості конфлікту, розглядаючи, як ці відмінні елементи впливають на складність сприйняття індивідами своїх життєвих перспектив.

Ключові слова: умови війни, війна в Україні, життєва перспектива,, життєвий шлях, життєвий досвід, теоретичний аналіз.

Yablonskyi Andrii, Kuzmina Mariia. A theoretical analysis of people's attitude towards life perspective in the context of war in Ukraine

This article provides an in-depth exploration of the concepts of life perspective and life course, with a particular focus on the psychological foundations, structural components, and mechanisms of formation and development. The study delves into an extensive analysis of existing scientific literature, creating a solid theoretical framework that highlights the complex relationship between wartime conditions and life perspectives. An integral aspect of the study is the analysis

of people's psychological attitudes toward life prospects in wartime. This review has identified gaps in current scientific knowledge, which will contribute to a deeper study of this topic in the future.

It is determined that the life course reflects the individual and social history of a person. Each stage of life is associated with certain historical and cultural events that have influenced the formation and development of society. Thus, life course research can help to understand a person's behavior and attitudes toward life, as well as recreate the history of a particular period.

The article goes on to discuss various conceptual ideas and approaches that highlight the evolution of scientific thought about the psychological structure of the life course. The literature review not only serves as a basis for the study, but also emphasizes the dynamic development of scientific thought on this topic. It highlights the changing research approaches, emphasizing the need for a holistic understanding of the formation of a person's attitude toward his or her own life perspective.

In addition to the theoretical basis, the article carefully analyzes empirical data from domestic researchers, which provide a realistic picture of the psychological consequences of war for individuals. Drawing on the research of domestic scholars, the article reveals how war conditions can shape particular views on life, affecting people's perceptions and expectations of the future. The theoretical conclusions drawn from this analysis can provide a holistic understanding of the complex relationship between wartime experience and the psychological dynamics of life course.

By delving into the specifics of the Ukrainian context, the study recognizes the unique features of the conflict by considering how these distinctive elements contribute to the complexity of individuals' perceptions of their life prospects.

Key words: conditions of war, war in Ukraine, life perspective, life path, life experience, theoretical analysis.

Постановка проблеми. Питання життєвої перспективи, особливостей її інтерпретації та усвідомлення останнім часом стає все більш інтенсивним та різноспрямованим. Проте механізми та чинники впливу життєвого досвіду особистості на побудову нею перспективи власного життя ще й досі не є достатньо вивченими. Таким чином, саме поняття життєвої перспективи не є повністю визначеним, існують невідомі аспекти їх структури та основні характеристики, які потребують подальшого дослідження.

Мета дослідження полягає в теоретичному розгляді поняття життєвої перспективи та життєвого шляху, з особливим акцентом на психологічних основах, структурних компонентах та механізмах формування і розвитку.

Результати дослідження. Особливого значення при дослідженні життєвого шляху набувають категорії «життєва перспектива» та «життєвий досвід». Питанням життєвої перспективи, як цілісної картини майбутнього у складному суперечливому взаємозв'язку запланованих та неочікуваних подій, займалися багато дослідників, серед них: Ананьев Б.Г., Абульханова-Славська К.О., Рубінштейн С.Л., Роменець В.А., Балл Г.О., Голо-

ваха Є.І., Карамушка Л.М., Кісарчук З.Г., Кон І.С., Кронік О.О., Максименко С.Д., Моляко В.О., Москаленко В.В. Панок В.Г., Титаренко Т.М., Бюлер Ш, Еріксон Е., Олпорт Г., Левін К., Ленс В. та ін.

У своїх працях дослідники розкривають не тільки особливості сприйняття майбутнього окремим суб'єктом, але й розглядають можливі передбачення майбутніх подій, висунення цілей та вибір шляхів до їх досягнення. Зокрема, досліджується вплив життєвого планування й мотивації на поведінку людини в теперішньому. Незважаючи на збільшення кількості праць, що стосуються життєвих перспектив, на сьогодні вони лежать швидше в руслі психології, розглядаючи перспективи конкретної особи, і рідко виходять на рівень більших соціальних утворень.

Поняття часової перспективи було введено К. Левінім, який розумів її як «всеосяжність поглядів індивіда на психологічне майбутнє та психологічне минуле, що існують в даний момент на реальному та різних ірреальних рівнях» [1]. Однак пізніше науковець прийшов до висновку, що життєва перспектива не обмежується лише психологічним майбутнім та минулим, а також включає в себе мотиваційну ієрархію, що забезпечує самопроекцію

людини у майбутнє. Тобто життєва перспектива є поглядом в далечінь, де людина не просто розглядає своє майбутнє, але й проектує його, забезпечуючи себе необхідними мотивами [5]. Зейгарник Б.В. розуміє під часовою перспективою «включення майбутнього та минулого, реального та ірреального плану життя в план даного моменту» [3]. З погляду Л.К. Франка, який пропонує вивчати часову перспективу як самостійний предмет психологічного дослідження, існує взаємозв'язок та взаємообумовленість між минулим, теперішнім та майбутнім в свідомості людини [4].

У контексті цієї теми Ананьєв Б.Г. запропонував аналіз біографії як основу для розгляду життєвого шляху людини. Одиницею аналізу життєвого шляху для автора став вік, і він введено поняття соціальних досягнень. Вчений виділив етапи в житті людини, які можна використовувати для характеристики кожного віку: дитинство (виховання, навчання і розвиток); юність (навчання, освіта і спілкування); зрілість (професійне і соціальне самовизначення особистості, створення сім'ї та здійснення суспільно-корисної діяльності); старість (відхід зі сфери суспільної діяльності і активність у сфері сім'ї) [1].

А.А. Кронік відзначає, що Б.Г. Ананьєв вперше відобразив поняття «суб'єктивної картини життєвого шляху» в дослідженні особистості, що є суттєвою характеристикою самосвідомості та відображає віхи соціального та індивідуального розвитку людини. Суб'єктивна картина життєвого шляху є безперервним процесом, який зв'язує біологічний, психологічний та історичний час.

С.Л. Рубінштейн розвиває думку про життєвий шлях як цілісне та безперервне явище, яке складається з етапів, кожний з яких може стати поворотним у житті особистості. Він вважає, що кожна людина має свою власну історію, яка допомагає стати суб'єктом власного життя. Кожний етап відіграє важливу роль у життєвому шляху, але не визначає його з фатальною неминучістю. Рубінштейн вважає, що центральною проблемою особистого життя є питання про те, чи зможе особистість стати суб'єктом власного життя, будувати умови свого життя та своє ставлення до нього.

Щодо К. Абульханової-Славської, можна зазначити, що її погляд на життєві перспективи включає в себе різні обставини та умови, які надають можливості для оптимального розвитку і просування в житті. Наприклад, рівень розвитку когнітивних здібностей конкретної людини має вплив на те, як вона бачить свої перспективи. Що вищий рівень самосвідомості індивіда, тим більш він може бачити далеку перспективу свого майбутнього. Крім того, схожою з психологічною перспективою Абульханової-Славської є «перспектива майбутнього» В. Ленса, яку він розуміє як особливу ознаку особистості, що має подвійну мотиваційну цінність: вона породжується у мотиваційних процесах як результат мотиваційної цільової установки, а також сама впливає на досягнення цілі [7].

Перспектива майбутнього може використовуватися для передбачення майбутніх подій в наш час. У свою чергу, Т. Гіме використовує термін «орієнтація на майбутнє», який має схоже значення з «перспективою майбутнього» і означає «загальну здатність передбачати, структурувати та проявляти інтерес до майбутнього, яка включає когнітивний розвиток планів і проектів та відображає ступінь зацікавленості, включеності та залученості до майбутнього» [7]. В цьому контексті варто згадати і роботу З. Залеського [15], де автор визначає «особисте майбутнє» як здатність людини передбачати та передчувати майбутні події, ставити плани різної терміновості та орієнтуватися на різноманітні можливості.

У інших культурах життєва перспектива розглядається з точки зору планування майбутнього. За словами Вільюнаса В., планування життя означає перегляд далекоглядних зон життєвої перспективи та багаторазове вирішення одного завдання в різних масштабах, щоб з мінімальними зусиллями максимально задовольнити свої потреби. Відповідно до цієї традиції, життєва перспектива включає сукупність можливих обставин та умов життя, які стають основою для життєвого просування при рівних умовах [13].

Диференційованість життєвої перспективи передбачає виділення у картині майбутнього послідовних етапів. У психоло-

гічній літературі прийнято розподіляти життєву перспективу на найближчу і віддалену чи ближню, середню і далеку. Тривалість життєвої перспективи показує хронологічний «розмах» подій майбутнього, враховує міру планування далеких етапів життєвої перспективи, що ґрунтується на висуванні довготривалих цілей. Тимчасова перспектива постає як функція складових її мотиваційних об'єктів, які визначають її глибину, структуру, ступінь реальності, змістовні характеристики тощо [6].

Науковці зазначають, що у плануванні майбутньої діяльності необхідно приділяти особливу увагу освоєнню макроінтервалів майбутнього часу та побудові довгої часової перспективи. Чим далі в майбутнє винесені цілі, наміри, очікування особистості, тим більшу цілеспрямованість, стійкість та послідовність вони надають діяльності [12].

Аналіз результатів дослідження.

Конструювання перспективи власного життя – це процес, що вимагає від особистості ретельного аналізу свого досвіду та вміння використовувати його для визначення своїх цілей та напрямків розвитку. Цей процес неможливий без аналізу наявної ситуації. У цьому випадку, перед тим як займатися проектуванням свого майбутнього, необхідно проаналізувати поточну ситуацію, визначивши її ключові параметри та зміни, що відбулися. Проектування власної перспективи відбувається, коли особистість задає собі три запитання: «Що робити?», «Для чого?» та «Як?». Навіть у цьому випадку власний досвід є корисним ресурсом, на який можна спиратися. Після визначення цілей можна створити план їх реалізації та використовувати аналогії з власним життєвим досвідом щодо їх втілення у життя. За допомогою конструювання перспективи власного життя, можна побудувати майбутнє, яке відповідає вашим бажанням та спрямоване на досягнення вашої мети [5].

Нещодавні зміни в нашому суспільстві та загальна ситуація в країні глибоко вплинули на життя українців. Всі учасники бойових дій так чи інакше пережили травмуючі події. Перед ними постає завдання подолати травму минулого, зробити її своїм досвідом, адаптуватися до змін, що відбулися в їхньому сьогоденні, та побу-

дувати нове майбутнє, що ускладнюється тим, що сьогодення дуже невизначене, а майбутнє далеко не ясне. У тих, хто переживає такі події протягом тривалого часу, змінюються цінності, звички, смисли в житті, тому ветерани війни часто стикаються з нерозумінням, труднощами у спілкуванні, проблемами із самовизначенням та професією, а також фінансовими, освітніми та сімейними питаннями.

На думку деяких дослідників, будь-який вид війни розглядається як аномальна та незвичайна ситуація у житті людини. Життєві перспективи людей можуть бути серйозно підірвані умовами війни. Недостатня безпека, брак ресурсів та зниження економічної активності можуть стати перешкодою для досягнення особистих та професійних цілей. У таких умовах важливо мати план дій, який може включати пошук нових можливостей для працевлаштування, навчання нових навичок та зміну місця проживання.

Наприклад, сучасна українська філософиня Гончарова О.О. досліджує, як війна з РФ вплинула на темпоральні орієнтації українців, тобто на їхнє сприйняття минулого, теперішнього та майбутнього. Метою її наукового пошуку є визначення типових темпоральних орієнтацій українців у перші місяці після початку військової агресії [2].

Авторка використовує поняття темпоральності як закономірного переходу модусів часу у свідомості людини, який визначає її життєву перспективу [2]. Також авторка оперує поняттям темпорального розриву як пошкодженого транзиту між часовими модусами, що призводить до соціальних ілюзій і екзистенційних криз. В дослідженні надано аналіз соціологічних даних, отриманих з опитування українців у 2022 році, щодо їхніх уявлень про минуле, теперішнє та майбутнє. Дослідження виявляє, що українці переживають темпоральний розрив, який проявляється у втраті сенсу минулого, невпевненості у теперішньому і невизначеності щодо майбутнього.

Висновки. Війна стала вагомим життєвим викликом для всіх українців, і що їхні темпоральні орієнтації впливають на їхні соціальні установки, уявлення, мрії та ставлення до життєвої перспективи. Варто надалі досліджувати життєву перспективу

українців у контексті війни, а також закликати науковців до розробки стратегій формування позитивної життєвої перспективи. Отже, конструюючи власну перспективу життя, необхідно проводити аналіз поточ-

ної ситуації, використовувати власний життєвий досвід та знайти аналогії з різними ситуаціями минулого, що дозволить знайти ефективний спосіб вирішення проблеми відповідно до нової ситуації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Головаха Е.М., Кроник А.А., Леонтьев Д.А. Життєві перспективи в структурі самосвідомості старшокласників. *Магістерський науковий вісник*. Випуск № 25. 2017. 137 с.
2. Гончарова О. Темпоральні орієнтації українців в умовах війни: минуле, теперішнє та майбутнє крізь призму військової агресії РФ. *OF THE LVIV UNIVERSITY*. № 9. 2022. С. 9–17.
3. Кухта М.П. Життєві перспективи: поняття, структура, функції та види. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2016. № 69-70. С. 57–66.
4. Моляко В.О. Психологія творчості – нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 8. С. 1–4.
5. Павленко О.В. Життєва перспектива та індивідуальний досвід як аспекти проблематики життєвого шляху особистості. *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія Психологія*. 2014. С. 11–21.
6. Сидорик Ю.В. Особливості життєвих перспектив у студентів з різним типом взаємин з своїми батьками. *Зб. наук. пр. : філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ, ВДВ ЦІТ. 2007. Вип. 12, ч. 2. С. 203–212.
7. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості. Київ : Ма-рич, 2009. 232 с.
8. Тодорів Л.Д. Психологічні умови формування життєвих перспектив у ранній юності (когнітивний аспект) : автореф. дис. на ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія». Київ, 2000. 19 с.
9. Фрідман О.В. Феномен концептуалізації особистісного досвіду: аналіз результатів пілотажного емпіричного дослідження. *Проблеми емпіричних досліджень у психології*. Київ : Гнозис, 2009. Вип. 2. 412 с.
10. Фурман О., Фурман А.А., Дикий Я. Вчинок і подія як соціємна організованість життєвого шляху особистості. *Психологія і суспільство*. 2021. № 2. С. 143–168.
11. Lewin K. Time Perspective and Morale. *Civilian Morale*. N.Y., 1942.
12. Nuttin J., Lens W. Future Time Perspective and Motivations: Theory and Research Method. N.J., 1985.
13. Sircova A., Van De Vijver F.J., Osin E., Milfont T.L., Fieulaine N., Kislali-Erginbilgic A., Boyd J.N. A global look at time: A 24-country study of the equivalence of the Zimbardo Time Perspective Inventory. 2014. *Sage Open*, 4(1).
14. Zaleski Z. Personal Future in Hope and Anxiety Perspective. *Psychology of Future Orientation*. Lublin, 1994
15. Zimbardo P.G. A New Perspective on Psychological Time: Theory, Research and Assessment of Individual Differences in Temporal Perspective. Mucciarelli G., Brigati R. *Psychology of Time*. Part 2. Special Issues, Theory & Modeli. 1998. № 3.

REFERENCES:

1. Golovakha, E.M., Kronik, A.A., Leontiev, D.A., Mandrikova, E.Y., Tolstykh, N.N., & Khomik, V.S. (2017). Zhittevi perspektyvy v strukturi samosvidomosti starshoklasnykiv [Life perspectives in the structure of self-awareness of high school students]. *Magisterskiy naukoviy visnik*, 25, 137 [in Ukrainian].
2. Goncharova, O. (2022). Temporalni orientatsii ukraintsiv v umovakh viyni: mynule, tepershne ta maybutnye kriz prismu viyskovoyi agresii RF [Temporal orientations of Ukrainians in wartime: past, present, and future through the prism of military aggression of the Russian Federation]. *Of the Lviv University*, 9, 9-17 [in Ukrainian].
3. Kukhta, M.P. (2016). Zhittevi perspektyvy: ponyattya, struktura, funktsii ta vidi [Life perspectives: concept, structure, functions, and types]. *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktiki*, 69-70, 57-66 [in Ukrainian].

4. Molyako, V.O. (2004). Psikhologiya tvorchosti – nova paradigma doslidzhennya konstruktivnoyi diyalnosti lyudini [Psychology of creativity – a new paradigm of studying constructive human activity]. *Praktichna psikhologiya ta sotsialna robota*, (No. 8), 1-4 [in Ukrainian].
5. Pavlenko, O.V. (2014). Zhitteva perspektyva ta individualnyi dosvid yak aspekty problematyky zhittevoho shlyakhu osobystosti [Life perspective and individual experience as aspects of the problematics of the life path of personality]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni VN Karazina. Seriya Psykholohiya*, 11-21 [in Ukrainian].
6. Sidorik, Yu.V. (2007). Osoblyvosti zhittevykh perspektyv u studentiv z riznym typom vzayemynz svoymy bat'kamy [Features of life perspectives in students with different types of relationships with their parents]. *Zbirnyk naukovykh prats: filosofia, sotsiolohiia, psykholohiia. Ivano-Frankivsk, VDV TsIT*, 12(2), 203-212 [in Ukrainian].
7. Tytarenko, T.M. (2009). Suchasna psykholohiia osobystosti [Modern psychology of personality]. Kyiv: Marich, 232 [in Ukrainian].
8. Todoriv, L.D. (2000). Psykholohichni umovy formuvannia zhittevykh perspektyv u ranniy yunosti (kohnityvnyi aspekt) [Psychological conditions for the formation of life perspectives in early youth (cognitive aspect)]. Extended abstract of candidate's thesis, Kyiv.
9. Fridman, O.V. (2009). Fenomen kontseptualizatsii osobystisnoho dosvidu: analiz rezul'tativ pilotazhnoho emirychnoho doslidzhennia [The phenomenon of conceptualization of personal experience: analysis of the results of a pilot empirical study]. *Problemy emirychnykh doslidzhen u psykholohii*, 2, 105-112.
10. Furman, O., Furman, A.A., & Dykyi, Y. (2021). Vchynok i podiya yak sotsiemna orhanizovanist' zhyttevoho shlyakhu osobystosti [Action and event as sociemnic organization of the life path of personality]. *Psykholohiia i suspilstvo*, (2), 143-168.
11. Lewin, K. (1942). Time Perspective and Morale. *Civilian Morale*. New York.
12. Nuttin, J., & Lens, W. (1985). *Future Time Perspective and Motivations: Theory and Research Method*. New Jersey.
13. Sircova, A., Van De Vijver, F.J., Osin, E., Milfont, T.L., Fieulaine, N., Kislali-Erginbilgic, A., & Boyd, J.N. (2014). A global look at time: A 24-country study of the equivalence of the Zimbardo Time Perspective Inventory. *Sage Open*, 4(1).
14. Zaleski, Z. (1994). Personal Future in Hope and Anxiety Perspective. *Psychology of Future Orientation*. Lublin.
15. Zimbardo, P.G. (1998). A New Perspective on Psychological Time: Theory, Research and Assessment of Individual Differences in Temporal Perspective. In G. Mucciarelli & R. Brigati (Eds.), *Psychology of Time. Part 2. Special Issues, Theory & Modeli*, 3.